

המבצר שלא נכבש מעולם

גן לאומי כוכב הירדן מציג למבקר בו את בלוואר - מבצר צלבני מושלם, יחיד במינו בישראל. בתום הביקור אפשר לצאת מהמבצר בשביל טיולים חדש היורד לעין הידיד ולאנדרטה לזכרו של אורד צ'ארלס וינגייט

כתב: יעקב שקולניק

המבצר ונופי עמק הירדן והגלעד. צילום: ארכיון רשות הטבע והגנים

למבצר. כדאי להתחיל כאן את הסיור, לשוטט בין הפסלים, לצפות בנוף ממרפסת התצפית הסמוכה, להירגע ואז להיכנס למבצר.

קצת היסטוריה

הארכיאולוגים משערים שבמדרון רמת כוכב שכן יישוב כבר בראשית ימיה של ממלכת ישראל ואמנם, שרידי יישוב יהודי מתקופות המשנה והתלמוד (מאה השלישית-שישית לספ"ה) שהתגלו

הסוריי-אפריקני תהום שקרקעיתה משתרעת 500 מטרים לרגלינו. בתווך נמצאת בקעת הירדן ומעבר לה הרי הגלעד. נהר הירמוק, הגולן והכנרת הכחולה משלימים את התמונה.

זה המקום שבו בחרו הצלבנים לבנות מבצר חזק. הם קראו לו בלוואר - יפה נוף. הנוף המרהיב השפיע אפילו על יגאל תומרקין, פסל שקשה להאשימו בנפש רכרוכית. תומרקין תרם למקום אוסף גדול של פסלים, המוצב מדרום

אין כמעט דבר שיכול להכין את המטייל לקראת מה שמצפה לו. המישור רחב הידיים של רמת כוכב צופן את סודו עד קצה גבול יכולתו וגם אדמת הבזלת הכהה שלו שותקת ואינה רומזת דבר. אין הרבה מקומות כאלה. גם מי שכבר ביקר כאן בעבר, מופתע בכל פעם מחדש ממכת הנוף-אאוט שהנוף מנחית לו היישר בפרצוף.

בלי אזהרה מוקדמת, פוער השבר

פרוזדורים באגף הצפוני של המבצר. צילום: ארכיון רשות הטבע והגנים

חרכי הירי בחומת המבצר. צילום: יעקב שקולניק

בלי אזהרה מוקדמת, פוער השבר הסורי-אפריקני תהום שקרקעיתה משתרעת 500 מטרים לרגלינו. בתווך נמצאת בקעת הירדן ומעבר לה הרי הגלעד. זה המקום שבו בחרו הצלבנים לבנות מבצר חזק. הם קראו לו בלוואר - יפה נוף

שהנצורים מתבצרים בחלקיו האחרים. הצלבנים הסכימו למסור את המבצר בתנאי שיוכלו לעבור לצור - וכך היה. הצלבנים יצרו לעצמם מדינה קטנה במישור החוף, שריד לממלכתם הגדולה בארץ ישראל (ממלכת ירושלים

מבצרים - צור, צפת וכוכב הירדן - לא נכנעו. צלאח א-דין גמר אומר לכבוש את כוכב הירדן ויהי מה. במשך שנה וחצי צרו חייליו על המבצר ורק בינואר 1189 עלה בידם למוטט מגדל בחומה החיצונית של המבצר, רק כדי לגלות

במקום, זוהו כיישוב כוכבא. נראה כי הצלבנים השתמשו לבניית מבצרם באבני היישוב. הארכיאולוג מאיר בן דב, שניהל את החפירות במבצר, גילה בו אבני בזלת מגולפות שנלקחו מבית הכנסת הקדום, ביניהן גם אבן שבה נחקקה מנורה, והשם הערבי פֶּאוּבֶּ אל-קֶוּנָא (כוכב הרוחות), משמר כנראה את צליל השם העברי הקדום.

הצלבנים כבשו את הארץ במאה ה-12 והקימו את ממלכת ירושלים. שטחי כוכב הירדן נכללו בתחומי נסיכות הגליל, אך סכסוכים פנימיים בממלכה גרמו לכך שחלק משטחי הנסיכות נמסרו כנחלות לאנשים פרטיים. אדמות כוכב הירדן הועברו למשפחת ולוס הנכבדה, שבנתה במקום בשנות ה-30 חווה מבוצרת, כמצוות הימים ההם.

כוכב הירדן שוכן במקום אסטרטגי מאין כמוהו, בגבולה הצפוני-מזרחי של ממלכת הצלבנים, וחולש על מבואות הגליל - על מעברות הירדן בגשר (ג'סר אל-מג'אמע) ועל אם הדרך המגשרת בין דמשק ובית שאן. הצלבנים קראו למקום פונט ז'ודיר, שם שנגזר משמה של העיר הקדומה גדר, בהרי הגלעד. המבצר, על אם הדרך בין טבריה לבית שאן, נקודת תצפית מעולה, חולש על הגלעד, הירמוך ובקעת הירדן.

בשנת 1168 מכרה משפחת ולוס את החווה לאבירי המסדר ההוספיטלרי, שבנו במקומה את המבצר החזק הנראה באתר בימינו. במהלך שנות ה-80 תקף צלאח א-דין את הממלכה הצלבנית שוב ושוב. בקיץ 1182 שימש מבצר כוכב הירדן עוגן לכוח צלבני גדול, שנטה את אוהליו ברמה שלפני המבצר. הכוח הזה עצר את צבאו של צלאח א-דין, שנאלץ לדחות את ההכרעה עד לקרב קרני חיטין ב-1187. האגדה מספרת שצלאח א-דין תירץ את כישלונו ברוחות החזקות שנושבות במקום, כפי שמעיד השם כאוכב אל-הווא. בקרב קרני חיטין השמיד צלאח א-דין את רוב הצבא הצלבני. שלושה

המצבה לזכרו של וינגייט. צילום: יעקב שקולניק

החפיר ופשפש היציאה הסודי. צילום: יעקב שקולניק

של חומת המבצר. היקף החומה החיצונית הוא 480 מטר ומלבד המגדלים הפינתיים, יש בכל אגף שלה מגדל נוסף, כך שטווח החיצים של המגדלים כיסה את כל השטח שלפני החומה.

נמשיך היישר לפנים ונגיע לשער הכניסה הראשי, הנמצא בחומה המזרחית. המבצר בנוי רובו ככולו מאבני בזלת, הסלע הנפוץ בסביבה, אך בשער שילבו גם אבני גיר לשם נוי. בשער נותרו החרצים שנועדו לנעילתו באמצעות בריח. כדי להיכנס דרך השער הפנימי, היה על התוקפים לעבור דרך מגדל חיצוני (ברביקון), שרק שרידיו נותרו בשטח. חרכי ירי העניקו למגינים שליטה על הדרך שבין שני השערים. פתח השער הפנימי, המכשול האחרון בפני האויב, היה חסום בדלתות עץ מצופות בברזל. מעל לשער נמצא

ממרפסת התצפית יורדים לחפיר, שעומקו כ־10 מטרים ורוחבו כ־20. החפיר נועד למנוע גישה של כלי מצור אל החומה... המבצר בנוי רובו ככולו מאבני בזלת, הסלע הנפוץ בסביבה, אך בשער שילבו גם אבני גיר לשם נוי

בסמוך, ובתגובה הן הותקפו על ידי פלוגות הלילה. המפורסמת שבפעולות אלו הייתה התקיפה בפיקודו של בריידן, סגנו של וינגייט. למרות שהיוו כוח קטן ונחות במספר, הצליחו בעזרת תחבולות להכריע קבוצת חמושים גדולה מהכפר.

הסיור במבצר

ממרפסת התצפית יורדים לחפיר, שעומקו כ־10 מטרים ורוחבו כ־20. החפיר נועד למנוע גישה של כלי מצור אל החומה. אנו נמצאים בפיתחה הדרומית-מזרחית

השנייה). בשנת 1193, לאחר מותו של צלאח א־דין, עבר הגליל לחזקתו של שליט דמשק, אל־מלך אל־מועטים. הוא חשש ממסע צלב נוצרי חדש ועל כן הרס את מבצר כוכב הירדן. בהרס חרבו המבנים בקומה העליונה של המבצר והחפיר נסתם. במצב זה התגלה המבצר בחפירות הארכיאולוגיות ומכיוון שרוב אבניו נמצאו, ניתן היה לשחזרו במלואו! במאה ה־18 קם על חורבות המבצר כפר בדואי בשם כאוכב אל הווא. בתקופת המנדט, פגעו קבוצות חמושות שהסתתרו בכפר בצינור הנפט העובר

שביל הידיד

למרגלותיו המזרחיים של המבצר הצלבני, המתנשא ממש ממעל. פה ושם נראות אבנים מסותתות שנפלו במהלך השנים והתגלגלו במדרון.

צריך להיות מטייל ביש מזל במיוחד כדי להחמיץ את משפחת שפני הסלע שחיה בין הסלעים האלה.

למרגלות הפינה הדרומית-מזרחית של המבצר מצוין שלט את מקומו של השביל היורד לאנדרטה לזכרו של אורד צ'ארלס וינגייט, מהלך 400 מטר. האנדרטה הצנועה, העשויה אבני בזלת, הוקמה בשנת 1962 לציון 25 שנה לפועלם של אורד צ'ארלס וינגייט ופולגות הלילה במרחב צינור הנפט, והיא מתנוססת מעל עין הידיד. ליד המעיין נבנו בתקופה הצלבנית נקבה ובריכת אגירה. ממערב למעיין נמצאים שרידי יישוב קדום, כנראה שרידי כוכבא ושרידי יישוב קדומים יותר. מהאנדרטה חוזרים לנקודת הפיצול וממשיכים בשביל שמאלה. השביל עולה לפינה הדרומית-מזרחית של המבצר, היישר אל חפיר המבצר.

יציאה: מתוך הגן לאומי כוכב הירדן. אורך השביל: 1,200 מטר. האנדרטה מרוחקת 400 מטר מהשביל.

אופי השביל: השביל מעגלי, מסומן ונוח למדי. כולל מעלה תלול קצר.

מומלץ במיוחד בשעות אחר הצהריים, כאשר השמש מאירה על הרי גלעד.

משך הליכה: 45 דקות.

השביל מתחיל את דרכו סמוך למזנון. שתי שורות של אבנים, אחת מכל צד, מלוות את השביל לכל אורכו. כדאי להתעכב מעבר לשער שממנו השביל יוצא לשטח הפתוח, כדי לצפות בנופי הגליל התחתון ועמק יזרעאל שמהם מתרוממים הר תבור, גבעת המורה והרי נצרת. קרוב לכאן חוצה הערוץ העמוק של נחל תבור את רמת הבזלת, בדרכו אל הירדן.

כמה דקות הליכה בין עצי שקד וזית, שריד לבוסתנים של הכפר כאוכב, מביאים את המטייל לנוף אחר לגמרי. העיקול הצפוני של השביל חושף את הכנרת במלוא הדרה, את עמק הירדן, את הגלעד והגולן - עד החרמון. שוב כמה דקות והשביל עובר

המפקד. כנסיית המנזר נבנתה אבני גיר מסותתות היטב. מסלול הביקור יוצא שוב מהשער המערבי של הדון ז'ון ופונה למגדל הדרומי-מערבי של המבצר. כדאי לרדת בגרם המדרגות שבמגדל. הוא מגיע לפתח סודי בחומה (פּוֹטְרָנָה), המוסתר מעיני מי שנמצא מחוץ למבצר. דרך הפתח ניתן היה לצאת מתוך המבצר ולתקוף בהפתעה את הצרים. ניתן לשוטט מעט בחפיר לעבר הגשר ולראות את שרידי אומנות הגשר הצלבני. חלק מהגשר נעשה מעץ וניתן היה להיפטר ממנו במקרה של מצור. בסיום השיטוט אפשר לעלות מהמגדל האמצעי או לשוב ולטפס במדרגות המגדל ולצאת דרך הגשר לרחבת החניה של האתר.

40 מטר. הדון ז'ון יכול לתפקד כמצודה עצמאית, גם לאחר נפילת המבצר החיצוני. הכניסה למבצר נמצאת באגף המערבי והיא מבוצרת היטב. תחילה עוברים בשער חיצוני ונכנסים לבית השער. כאן יש לפנות בזווית ישרה כדי לחצות את השער הפנימי, אל לב הדון ז'ון. בחלק התחתון של מזוזת השער הפנימי נמצאת האבן עם עיטור המנורה, אך זה הולך ומיטשטש.

גם המבצר הפנימי מוקף קמרונות, ואולמיו נשמרו היטב. באגף המזרחי נשמרו שרידי תנורי המטבח. בלב הדון ז'ון נמצאת חצר רבועה נוספת, המציינת את לב המבצר ורצפתה רוצפה אבן. מדרגות באגף המערבי של החצר הובילו לקומה שנייה שנבנתה בפאר רב. נראה כי שכנו בה אולם טקסים ולשכתו של

חריץ שדרכו יכלו המגנים ליצוק שמן רותח על מי שניצב למטה. מעבר לשער נמצאת מערכת של פרוזדורים מקורים, המקיפים כריבוע את המבצר הפנימי. הקמרונות שימשו חדרי מגורים ומחסנים. נפנה ימינה ונגלה בקמרון המזרחי בור מים, שאסף את מי הגשם מגג המבצר. בתקרת הקיר הדרומי של הבור התגלה המרזב שהוליק את המים אל הבור. ליד בור המים נמצאו שרידי בית מרחץ (מי אמר שהצרפתים לא התרחצו בימי הביניים?).

מסלול הביקור מגיע למגדל הצפוני-מזרחי, הצופה לעבר תחנת האכלה של עופות דורסים. מהמגדל הצפוני פונים שמאלה ונכנסים לחצר הפנימית. בלב החצר נמצא המבצר הפנימי (דון ז'ון) - מבנה ריבועי מבוצר שאורך צלעותיו